

TIASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 18, Eylül 2018, s. 138-150

Dr. Öğr. Üyesi. İbrahim Caner TÜRK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
icanerturk25@hotmail.com

MEDRESE GELENEĞİNE KARŞI İSMAİL GASPIRALI'NIN TENKİD VE ISLAH FİKİRLERİ

Özet

XIX. yüzyıl sonu ve XX. Yüzyıl başlarında faaliyet gösteren ve “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” şiarı ile Türk dünyasında yankılar uyandıran İsmail Gaspıralı Bey, Türk dünyasının millî benlik ve kimliklerini korumaya yönelik çalışmalarıyla Türk dünyasında takdir görmüş ve desteklenmiş bir kişiydi. O halkı aydınlatmak, kalkındırmak için çareler aramış ve bu yönde çeşitli faaliyetlere girişmiş bir şahıstır. Bu faaliyetlerinden birisi de Tercüman Gazetesi’ni çıkarmasıdır. Bu gazetede mevcut eğitim sistemi üzerinde de durmakta, tenkit ve ıslah fikirleri öne sürmekteydi. Gaspıralı, özelde medreseleri kökünden ıslah etme fikrini de aslı maksatları arasına almıştı. Her şeyden evvel medreselerin eğitim ve öğretim şeklinin ve orada yapılan derslerin ıslah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Zira, medreselerden mezun olan gençlerin bilgi yönünden son derece yetersiz kaldıklarını görüyordu. Gaspıralı’nın tahayyül ettiği şekle göre, ıslah edilecek medreseler, ana dilinde geniş dinî ve dünyevî müfredat ile bir çeşit modern orta dereceli Müslüman okul sistemine dönüşmeliydiler.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspıralı, Islahat, Medrese.

ISMAIL GASPIRALI'S CRITICISM AND REFORM IDEAS AGAINST MADRASAH TRADITION

Abstract

İsmail Gaspıralı Bey, who is in service at the late 19th century and early 20th century, and who had repercussions in Turkish world with the slogan “unity at

language, idea, work”, was a person who was appreciated and supported by Turkish world thanks to his works about protecting of the national identity of Turkish world. He is a person who sought ways to enlighten and develop and who undertook various activities to carry out this aim. One of such activities of him is that he published a newspaper titled Tercüman. In this newspaper, he discoursed on the current system of education, and also suggested criticism and reform ideas. The idea of reforming madrasahs radically was specifically among the fundamental aims of Gaspıralı. First and above all, he believed that the teaching method used at madrasahs and the courses given there should have been reformed. Because he was aware of the fact that the young who graduated from madrasahs were very inadequate in terms of knowledge. According to how Gaspıralı imagined, the madrasahs to be reformed had to be changed into a kind of modern secondary Muslim school which would have an extensive religious and secular curriculum in the native language.

Key Words: İsmail Gaspıralı, reform, Madrasah

GİRİŞ

Modern dönem önde gelen Türk aydınlarından İsmail Bey Gaspıralı Türk dünyasının milli benlik ve kimliklerini korumaya yönelik çalışmalarıyla Türk dünyasında takdir görmüş ve desteklenmiş bir kişidir. O halkı aydınlatmak, kalkındırmak için çareler aramış ve bu yönde çeşitli faaliyetlere girişmiş bir şahıstır. Müslüman Türklerin çağdaş bir yaşam tarzına ulaşabilmeleri için en önemli aracın basın-yayın faaliyetleri olduğunu da düşünmüş ve bu doğrultuda Tercüman Gazetesi’ni çıkarmıştır.

Gaspıralı, toplumsal yaşam standartlarının daha üst bir seviyeye gelebilmesi için modern eğitim sistemlerinin gerekliliği üzerinde durarak Avrupa’ya çağdaş eğitim tekniklerinin alınması bakımından model olarak görmektedir. Toplum olarak ilerlemenin eğitim ve eğitim sistemine dayandığını ısrarla vurgulayarak bunu İslam medeniyetiyle açıklamaya çalışmaktadır. Çünkü O, İslam medeniyetini meydana getiren temel faktörler arasında eğitim ve eğitimdeki uzmanlaşmayı da görmektedir.

I.İsmail Gaspıralı’nın İlk Yılları-Eğitimi

21 Mart 1851’de Kırım’da Bahçesaray yakınlarında Avcıköy’de doğdu. Babası Kırım’ın sahil kesimindeki Gaspıra köyünde doğan ve Çarlık ordusundan emekli bir teğmen olan Mustafa Alioğlu Gasprinskiy, annesi köklü bir mirza ailesinin kızı Fatma Sultan’dır. İsmail Bey, mahalli bir Müslüman mektebinde başladığı öğrenimini Akmesjid Erkek Gimnaziyumu’nda sürdürdü. Buradan mezun olduktan sonra önce Voronej’de bir askeri okula, daha sonra Moskova’daki Harp Okulu’na girdi. Özellikle Moskova’daki tahsil yıllarında dönemin Rus fikir hayatını ve aydınlarını yakından tanıma imkânı buldu. Tanıştığı Rus aydınlarına saygı duymakla birlikte okuldaki panslavist hava onda aksi tesir yaptı ve zihninde Rusya İmparatorluğu’ndaki Türkleri uyandırma düşüncesi oluşmaya başladı. Girit isyanında Rum asilerine karşı mücadele eden Osmanlı askerlerine katılmak üzere yakın arkadaşı Litvanya Tatarı Mustafa Mirza

TİDSAD

Davidoviç ile birlikte gizlice Türkiye'ye geçmek istediyse de Odesa'da yakalandı. Çarlık Rusya'sındaki askeri öğrencilik hayatı bu şekilde sona eren Gaspıralı, 1868'de Bahçesaray'a dönerek Zincirli Medrese'de Rusça muallimliğine başladı. Bu arada kendini yoğun bir şekilde Rus edebî ve felsefî eserlerini okumaya verdi. 1872'de Kırım'dan ayrılarak İstanbul, Viyana, Münih ve Stuttgart üzerinden Paris'e gitti. Paris'te geçirdiği iki yıl içinde, ünlü Rus yazarı Ivan Turgenyev'e asistanlık yapmak da dâhil çeşitli işlerle hayatını kazandı. 1874'te, öteden beri içinde yatan Osmanlı zabiti olma arzusuyla İstanbul'a gitti; ancak burada geçirdiği bir yıla yakın süre zarfında başvurusuna olumlu cevap alamayınca tekrar Kırım'a döndü.¹

II. Tercüman Gazetesini Neşri

Gaspıralı fikirlerini tederîcî ve ihtiyatlı bir şekilde de olsa ortaya koyabileceği Türkçe bir yayın organına ihtiyaç duymaktaydı. Ancak bu yoldaki resmi müracaatları sonuçsuz kalmıştı. Nihayet 1883'te, bütün muhteviyatının Rusça'sı ile birlikte yayınlanması şartıyla Tatarca bir gazete neşrine muvaffak oldu. İlk nüshası 22 Nisan 1883'te Bahçesaray'da Tercüman adıyla çıkan bu gazete haftada bir gün yayımlanıyordu.² Gaspıralı neşrine zar zor izin alabildiği Tercüman'ı hiç de rahat bir ortamda çıkarmamıştır. Gazete, çıktığı günden itibaren, bir buçuk seneye yakın bir müddet, her sayısı, Petersburg'a sansürün kontrolüne gittikten ve oradan onaylanıp gönderildikten sonra basılabilmektedir. Tercüman ilk sayılarından itibaren sadece bir gazete olmamış kısa zamanda hitap ettiği Rusya Müslümanlarının ortak kürsüsü, bir fikir mahfeli olmuştur. Rusya Müslümanlarının modernleşme süreci, bu sürecin fikir ve edebiyat hayatına ne şekilde yansıdığı Tercüman gazetesinden sağlıklı bir şekilde takip edilebilir.³ Bugüne kadar dahi hiçbir diğer gazete yahut dergi Tercüman'ın sahip olduğu kadar bütün Türk dünyası çapında bir ilgi ve okunma yaygınlığına ulaşabilmiş değildir.⁴

III. Gaspıralı'nın Eğitime Dair Fikirleri

İsmail Gaspıralı 11 Haziran 1895 tarihli Tercümanda, en çok mücadele ettiği eğitimin(mekteplerin) ıslahı meselesini "*Şark Meselesi*" adlı makalesinde şöyle ele almıştı:

"Serlevhaya bakılıp Gladistonluk, veya Bismarklık iddiasında bulunduğum zannedilmesin; indimde şark meselesi maarif meselesi demektir. İntişar-ı maarif, umum ahaliyi malûmathı, fehimli, efkârlı edip, kesb-i rızk yollarında mahir etmektir. Eğer bunun en yengil, en doğru yolu bulunup tezce zamanda icra olunabilirse, yâni dediğim şark meselesi hallolunursa, sair cümle meseleler kendi kendiliğine hal ve terk olunmuş olurlar. Her bir iklim ve kavmin ahvâl-i hususiyesine muvafık bulunduğu usûl taklit edilirse akvam-ı İslamiye umumen müstefit olamayacaktır. Gerçi bilgi ve malûmat her yerde birdir. Cihanın her tarafında iki kere iki

¹ Hakan Kırımlı, GASPIRALI, İsmail Bey, DİA, c. 13, s. 392, Nadir Devlet, İsmail Bey(Gaspıralı), Ankara, 1988, s. 15, Mehmet Saray, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey(1851-1914), Ankara, 1987, s.1-2.

² Kırımlı, a.g.m., s. 392; Yavuz Akpınar, İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2 Fikri Eserleri, İstanbul, 2008, s. 20.

³ Mehmet Saray, Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, İstanbul, 1993, s. 22; Akpınar, a.g.e., s. 22-23.

⁴ Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler(1905-1906), Ankara, 2010, s. 40.

dörttür. Lâkin maârifin usûl-i intişarının her bir iklim ve kavmin ahval-i hususiyesine muvafık bulunması kaide ve kanun halindedir.”

“Avrupa’da intişar-i maârif onların uleması makamında bulunan ehl-i kilise sınıfının nüfuzunu kırmakla meydan aldığı halde, memalik-i şarkiyede İslâm ulemasının perişan halini tedavi edip ilerlettikçe veya ilerletmekle meydan alacaktır. Bunun da hikmeti garbın ehl-i kilisesiyle şarkın ulemâsı beyninde esasen mevcut olan büyük tefavüttedir (farklılıktadır). Tarih-i İslâma bir göz atalım, zamanı saadetten tâ Moğol hücumlarına gelinceye kadar memalik-i şarkiyeye maârif bahçesiydi. İmamı Basriler, Gazaliler, İbn-i Sinalar, Farabiler, Buhariler, Fahrettin-i Raziler ve saireler hep bu bahçenin meyvalarıdır. Yine şu zamana mahsustur ki, tüccar-ı İslâm yelken gemisi ve büyükçe kayıklarla muhit-i garbide ve muhit-i kebirde dolaşıyorlardı. Müslüman kâşifi Afrika içlerinden tâ Ural dağlarına ve Sibiryaya kadar sokuluyordu. Bedeviler ve Mecusiler arasına girip fedakârca çalışan ulemâlar medeni ve dinî nasihatlarla ömür geçirirlerdi. Meşhur ulemâyı, bu ehli gayreti meydana getiren ne idi? Bunlarda görülen zekâyı, hamiyeti, efkârı ve gayreti besleyen ne idi? Maârif... Maârif... Maârif...”

“Moğol akıntısından ve yıkıntısından sonra tâ bu zamana kadar âlem-i İslâmın gayretten, gözden, kulaktan düşüp koca gülbahçe miskinane harabesine çevirip asırlarca terakkiden bibehre kaldığı, büyük ulemâ zuhur etmediği, tüccar yol bulamadığı, kâşif ve nâşirlerin namı dahi unutulduğu nedendir? Maârifsizlikten...”

“Eğer böyle ise, eski zamanlarda maârifin nereden ve ne gibi münteşir olduğu araştırılmalıdır. Bu devirde Avrupa’nın darülfünunları ve ahiren memalik-i şarkiyenin bâzı büyük beldelerinde tesis olunmuş cedit mektepler yoktu. Maârifi neşreden medrese-i İslâmiyelerdi. Bunlar şu zamanda birer darülfünun idiler. Hakikat (milli) olduklarından halifeden tâ bedevî çobana varıncaya kadar cümlelerin gözünde, fehminde ve muhabbetinde bulunurlardı.”

“Şarktan Moğol vahşiliği, garp’tan İspanyol taassubu işbu fen ve ilim ocaklarını söndürdükten sonra, her ne kadar medreselerin namı ve bazen vücudu dahi kaldıysa da “cetveli tahsil” le güzel meslekler yerini bulamadı ve hâlâ bulamıyor.”

“Ocağına göre dumani, ağacına göre meyvası” fetvasınca İmamı Gazali’yi, Fahrettin-i Razi’yi ve İbn-i Sina’yi çıkarmış ve dünyanın her tarafına kâşifler, nasihatçılar yaymış medreseler, şimdi, ay tutulduğu zaman ahaliyi ürküten, mahallesi haricinde dünya bilmeyen ve kesb-i rızık için zekâtla sadakayı meydan addeden adam yetiştirmektedirler. Medrese-i İslâmiyeler, ki umum millet indinde hâlâ şerefli ve şöretlidirler, evvelki paye ve derecelerini buldukları gün ulemâ-yı İslâm taze can bulup milleti umumiyetle terakki ve revaç yoluna bindirebilirler. Fikrimi misalle açayım. Tunus’ta Fransız liseleri tarzında olan “Mekteb-i fünun” vardır. Pek güzel mekteptir. Pek güzel memurlar yetiştirip Tunus idâresinin ihtiyacâtı siyasiyesine güzel hizmet ediyor. Tesis edenden Cenab-ı Hakk razı olsun. Fakat yine Tunus’ta mevcut olan kadim (Fâtimiye) medresesi vardır. Bunun programına da dikkat buyurulup ulûm-i diniyeden maada talebe efendilere İbn-i Sinalar, Gazaliler emsal gösterilip kaderü’l-hal hesap, tarih, coğrafya ve saire umumi fenlerden malûmat verilseydi, bu talebeler bildiklerini ve peyda

TİDSAD

ettikleri fikirlerini tâ Sahra-yı kebir'in çadırılı bedevilerine kadar alıp giderlerdi, söylediklerini anlatırlar, kabul ve maktul ettirirlerdi.”

“Ulemamıza yol vermeli, tahsil ve malumatlarını genişletmeli, eski medreselerle yeni mektepler arasında köprü bulundurmalı ki, birinden yetişen ulemâ ile diğerinden yetişen ulemâ lazımınca refik olabilsinler.”

“Medresi milliyeler zamanla mütenasip bir hale konursa mektepler mahir hocalara; mahalleler, kariyeler kemalâtlı imamlara; kürsüler, tesirli ve ziyâde faydalı vaizlere malik olacağı gibi, heyet-i İslâmiyenin görenek zincirinden, emiş demiş gafletinden, neme lâzım durgunluğundan kurtulacağı kat'i itikadımdır.”

“İptidayı halde ulemamızın ehl-i maarif ve ehl-i kemâl olması lazımdır. Ulemâ-yı İslâm, hüddam (hadim, hizmet eden) olsun olmasın, fünun ve malûmatla tenvir-i efkâr ederse, umum millet arasında maarifin terakki edeceğine şüphe edilemez. Mektepte rahle başında, camide kürsü başında ziyâli ve haberdar ulemâ bulunursa, terakkiyât-ı akliyeye büyük meydan açılmış olur. Binaenaleyh, terakki meselesi maarifin terakkisine, maarifin terakkisi de ulemâ ilerlemesine tevakkuf etmektedir.”

“Bir kariye, ya ki mahalle farzedin, ahalişi umumiyet üzere malûmatsız, hatta İslamiyeti dahi lâzımınca bilmez. Böyle bir kariyeye çiçek aşlamak için çiçekçi, umûr-ı sıhhiye memuru, faideli nasihatla ziraat memuru gelirler, ahaliyi cem ederler, söyleyeceklerini söyler giderler. Bunların arkasından ahali ne diyecektir? “Babalarımızın gününde böyle şeyler yoktu. Şimdi ne lazım. Çiçek aşlamak ne lazım. Başına yazılmışsa görür. Toprağı şöyle sürsen aşlık (hububat) iyi oluyormuş, böyle sürsen daha iyi oluyormuş. Bu şeyler frenk itikatleridir” yolunda sözler söyleyip hanelerine dağılır giderler.”

“Lakin mezkûr kariyenin imam efendisi yahut muallim efendisi ziyâli, malumatlı ulemadan ise ahali bu gibi şeylerin hikmetini ve gerekliliğini anlamış olurdu. Anlayamadıklarını sordukları zaman ilmen, fennen ikna edilirdi. Kemalâtli ulema ahalinin efkârına, sayü (çalışma) gayretine revnak (parlak-güzel) verebilirlerdi. Umur-ı tedris ve umûr-ı maişet ileri sürülürdü. İslamiyet bir hikmettir ki, maneviyatı ile maddiyâtı arasında hudud çekilemez. Bunun için ziyâli ulemânın ahalice lüzumu ziyadesiyle hiss olunmaktadır. Lakin ahaliden fazla bilgi ve malumatlı olmayan molla ahaliye ne fikir versin, ne yol göstereyin? Binaenaleyh, ulemâmızı yetiştirmekte olan medreselerin ıslah ve intizamına bakmak neşr-i maarif yolunda en mühim işlerden biri olacaktır. Tekrar ediyoruz ki, aklen, fikren, ilerleyen ulema zümresi bütün ahaliyi ilerletecektir. Ancak, medreselerin programlarını ve idâresini lazım dereceye çıkarılmalıdır. Cava, Gengibar, Kâşgar, Fas gibi İslam vilayetlerinin perişan halleri malumdur. Halbuki, vaktiyle bu kıtalarda ehl-i maarif ve bilgili, kemalâtli ulema bulunmuş olsaydı, bugün de buraları hoşça halde görebilirdik. Buralarda mevcut ve programları gayr-i muntazam medreselerden yetişen adamların işleri ve hareketleri görülmekte

olandan daha ziyade olamayacağı açıktır, olamaz, umumen maarife yapışmak mecburiyetindeyiz...”⁵

IV.Mevcut Eğitim Sistemi, Medreseler, Yeni Usul Hakkındaki Düşünceleri

Gaspralı Tercüman'da seri olarak yayınlanan makaleleriyle mevcut eğitim sistemi, medreseler, yeni usul hakkında değerlendirmelerde bulunmaktaydı. “Usul-i Tedris-i Arabiyye” başlıklı makalesinde “Müslümanların lisan-ı diniyyesi olan Arabîyi tahsil etmek farz olduğu ve bunun az vakitte mükemmel tahsil edilmesi ulum-i diniyenin lazımla bilinmesine vasıta olacağından mâ'ada fûnûn-i sâire tahsiline dahi meydan ve çare açacağı, bu yüzden teshil tahsîl-i Arabî gibi mühim ve her cihetten büyük bir mesele olmasa gerektir. Bu meselenin güzel halledilmesi Müslümanlarca büyük bir türlü faideyi mücib olacaktır.” Demekteydi. “İslam coğrafyasında medreseler ve müderrisler usulsüzlük içerisinde, on on iki sene kavaid ve Lisan-ı Arabî ders edildiği, okunur yine bilinmez; on sene “Arabî” okumuş bir adam kitabetten, yazıdan mahrumdur; okuduğu beş ya sekiz kitaplardan mâ'ada Lisan-ı Arabîde gayri bir kitap görse ecnebi kitabı zanneder; üç beş kelime bağlayıp Arapça söylemeye bilmez... Her vilayette “ülema” elinde bir ya iki fetvâ ve akaid kitabı bulunur... Hazinemiz budur; ziyadesi yok... Bir alim görülemez ki Arapça kütüb-i tabî'yye, riyâziyye, hendese, felsefe, tarih ve edebiyat ile uğraşsın! Fakat kavaid-i sarfiyye ve nahviyye ve ilm-i lügat zabt edilemediği halde bunların mütalaasına evet çare ve heves olamayacağı tabiidir. Oysa Avrupalılar birkaç lisanda söyleşmeye, okuyup-yazmaya, tercüme yapmaya muktedirler. Bu nasıl oluyor ki bizler on iki senede yalnız bir “lisan-ı Arabî” yi zabt edemiyoruz? İlim bunlara “müyesser” dir diyeceğiz; öyle mi? ”

“Sarf, Nahiv ve lügat tahsilinde şu kadar suhuletli usuller mevcuttur ki ıslahat fikri doğup biraz araştırılır ise bizim talebeler dahi üç dört senede şöyle tahsil ederler ki Arapça her bir kitabın ve evrakın zâhir manasını anlayıp tercüme ve beyâna muktedir olurlar. Lazım olan da budur. Böylece lisan-i Arabî bilindikten sonra ulum-i diniyenin tahsili pek kolay olur. Bugün Fukahadan, Akaiden beş satır ders alınamadığı halde beş sahifesi beş satırdan daha yüngül fehm-i tefhim edilir; bunun hikmeti pek sadedir: Müderris olan ve talebe olan en ibtida lisan-ı Arabîyi mükemmel bilmelidir. Böyle olmadıkça günde “bir satır” ile uğraşmak usulünden ta ahir zamana kadar kurtulmayıp gideriz. Medreselerimizin şimdiki usulü muhtaç-ı ıslah olduğu bîşekdir; herkesin fikir ve mülahaza edeceği madde de budur.”⁶

“İslam Mektepleri”, “Yeni Usul Mektep”, “Nahcivan Mektebi”, “Bulgaristan'da Maârif-i İslamiye” başlıklı makalelerde de yeni usul açılan mekteplerin halk tarafından teveccühle karşılandığı ifade edilmektedir.

“İslam Mektepleri” başlıklı makalede: “Petersburg'da Rusça neşr olunan “Bursa” gazetesi derç ettiği bir bendinde Müslümanlara mahsus Darümuallimînler tesis edilip

⁵ Tercüman, 11-18 Haziran 1895 (Siyaset, politika, maârif ve edebiyata müteallik haftalık milli gazetedir).

⁶ Tercüman, No. 12, 22 Şevval 1313/24 Mart 1896.

bunlardan yetişecek muallimler sayesinde mükemmel mekteb-i sibyanîyelerin açılmasını ve tahsil-i fûnûn lisan-ı mahallî ile edilmesi lazım olduğunu mülâhaza ediyor. Bunlardan maade Taşkent'te ve Semerkant'ta birer Müslüman Gimnazyası'nın tesisi tasavvur olunuyor."

"Hüdâ versin de böyle güzel şeyler Bursa Gazetesi'nin lisanından ileri gelsin." Denmekteydi.⁷

"Yeni Usul Mekteb" başlıklı makalede: "Sibirya'da Simipolat şehrinde usul-i cedîd millî mektep tesis olunacaktır. Bazı hamiyetmendanın muaveneti ile şehrin büyük imamı Munasibof cenaplarının oğlu mahsus Bahçesaray'a gelip emeli olarak usul-i savtiyeyi ve tertibat-ı cedîdeyi tahsil ederek geri yollandı. Ümidvarız ki görüldüğü halde, usul-i cedide Sibirya Müslümanlarınca dahi makbul edilecektir." Denilmekteydi.⁸

"Nahcivan Mektebi" başlıklı makalede: "Tercüman'da defa defa yâd olunan Nahcivan Mektebi'nden ötürü "Kafkaz" gazetesinde işbu satırları kemal-i hursendî ile gördük: Bu mektep yeni usuldedir. Cedvel tahsili eski mahalle mekteplerine kıyas değildir. Bu mektebi gören Erivan Valisi General Tesizingavzon mektebin halinden ziyâde memnun olmuş; mektebden haber almış tüccar-ı muteberândan Bakülü Hacılı Zeynelabidin Ağa, mektep faidesine bin ruble iane yollamış." Demekteydi.⁹

"Bulgaristan'da Maârif-i İslamiye" başlıklı makalede: "Bulgaristan mekteplerinde günde beş saat okumak üzere mektebin programı: Türkçe okuyup yazmak, Kıraat, Kelam-ı Şerif, İlmihal, Zihni ve İlmi Â'mal-i Erbaa ve Hüsn-i Hat'dan ibaretti."

"Devamın altınca ay ibtidâsında cemaat huzurunda edilmiş birinci imtihanda onbir mübtedînün cümlesi Türkçe her ne görseler okudukları; her ne söylenilse hemen yazdıkları, Kelam-ı Şerif'in her neresi açılır ise zahmetsiz okudukları ve hayli güzel hatları ve hesaptan cem', tarh ve darb bablarından zihnen ve kalemen mesail hal ettikleri görülüp şu gün mektebe 32 çocuk daha kayd edilip, hocaya ayda beher şakird için bir karban yani 13 kuruş vermeye şart ettiler. Taassup mağlup oldu. İşbu mektepte görülen ve cümlece tasdik edilen terakki ibtida olarak burada tecrübe edilmiş "Usul-i Savtiye" nin semeresidir."

"Bu mektebi görerek ve usulünü kabul ederek Bahçesaray'ın ekser sibyan mektepleri şimdi bu yolda bulunmaktadır ki hesabıma göre 10-12 seneden Bahçesaray'da okumak yazmak ve erkân-ı dini bilmeyen bir tatar oğlu kalmayacaktır."

"Usul-i savtiyenin namı ve sadeliği Kırım hududundan çıkıp, Rusya'nın en uzak vilayetlerine giderek gelip birkaç hafta Bahçesaray'da usul gören hocalar ve tarafımızdan bazı yerlere yollanmış "muallim-i seyyar" vasıtasıyla usul-i savtiye her tarafa malum olup yeni usul ve yeni programda devam eden mekteplerin miktarı şimdi 200 ü geçti. Şurasına dikkat buyurmalısınız ki muallimler hep eski hocalardan ve bir miktarı millî medreselerden yeni çıkan talebe efendilerden ibarettir. Milli Darülmuallimînimiz yoktur."

⁷ Tercüman, No. 39, s. 156.

⁸ Tercüman, No. 27, s. 148-149.

⁹ Tercüman, No. 30, s. 20.

“Eski usul hocalarına bir sabi için haftada “5 kapık” yani 20 para veren ahali terakkiyi görerek şimdi yeni usul ile okutan muallimlere haftada 4 kuruş miktarı maaş veriyorlar. İki senede tahsili evveli tamamen ikmâl ediliyor. Babalar da, hocalar da sıbyan da kârlı çıkıyor.”

“Zannederim böyle sade ve suhuletli usulde Bulgaristan’da bir mektep tesis edilirse biri birinden görerek usulü münteşir olur gider idi. Eğer bu yazdığımıza kulak veren bulunur ise Bahçesaray’a gelsin yani bir hoca olacak gibi bir talebe gönderilsin. 3-4 haftada fî-sebilillah “usul-i savtiye” yi ve tertibat-ı mektebiyeyi kemalen bildirip geri yollarız. Eğer işe para mani olur ise “gayret” muharririnden takdimat ile gelen talebeye geri gitmek parasını da veririz.”

“Tahsil-i fûnûn-ı âliyye gelince şimdilik Osmanlı ve Bulgar mekteplerinden istifade etmeli. Gidin Bulgar gimnazyalarında okuyunuz; zamanı kaçırmayınız, geç oluyor.”Denmekteydi.¹⁰

V. Medrese Geleneğine Karşı Tenkid ve Islah Fikirleri

XIX. asırda Kırım’da uygulanan maarif sistemi neydi dolayısıyla medreselerin durumu nasıldı? Bir nebze bu sistemden bahsetmek gerekir. Rusya’nın ilhakından sonra Kırım’da oldukça az sayıda medrese vardı. Medrese tahsil çağı 10-30 yaş grubu, süresi 15-20 yıl arasında değişir. Bitirme sınavı yoktur. Müfredat programı, genellikle dinî derslerden ve Arapça’dan oluşur. Uygulama metodu ezbercilik ve tekrardır. Ana dilde okuma-yazma öğreten dersler mevcut değildir. Mezun olan talebeler, eğer ruhanî sınıftan değilse molla dahi olamazlar.¹¹

Gaspralı “Medrese Meselesi” başlıklı makalesinde de bu duruma dikkat çekmektedir: “Tarih-i İslam’a nazar edildikçe Hilafet-i Abbasiye zamanında Asya, Afrika ve Endülüüs medreselerinde ulum-i diniyyeden maade Tarih, Hendese, Hikmet-i Tabîyye, Felsefe ve hatta İlm-i Tıb tedris ve tahsil edildiği görülüyor. Bu sayede ulum ve maârif en yukarı tabakalardan ta köylüler arasına kadar bir derecede intişâr olunmakda idi. Mezkûr medreselerde yetişen “ulema” münevverü’l-efkâr olup her cihetde isti’dâd ve kemâlat gösteriyordu. Gazaliler, İbni Sinalar, İbn Rüşdler, Farabiler mezkûr medreselerin mahsülü idi.”

“Moğol tahribatından biraz daha evvelce zarar addedilip terk edilmiş fûnûn-i akliyatın fikdânı alem-i İslamiyet’i en ziyade kederlendirmiş hallerdendir ve hala pek çok kütaları hâb-ı gaflette bırakan ulema-yı İslam’ın malûmatsızlığıdır ve bu da medrese-i İslâmîlerin usûlsüz bir halde devam ettiklerindendir.”

“Bir düşünülün: Mesela Kaşgar’da veya Afrika içi Borno’da medreseler de var, ulema da var; ancak ne okuyorlar ve ne biliyorlar sualine en ağır cevap vermek lazım geliyor.”

“İslam kaptanları bir direkli kayıklar ile bir taraftan Bahr-i Atlantığe kadar diğer taraftan Çin ve Muhit-i Kebir Adaları’na kadar gittikleri; dünyanın yolsuz zamanlarında tüccar-i İslamın bilâ-tereddüd en uzak kitalara daldıkları, emtia’-i İslamiyyenin her tarafta muteber olduğu, seyyahlarımızın, vaizlerimizin cenubun en sıcak ve şimalin en soğuk yerlerine

¹⁰ Tercüman, No. 30, s. 120.

¹¹ Cafer Seydahmet Kırimer, Gaspralı İsmail Bey, İstanbul, 1934, s. 31.

kadar vardıkları ve umum ahalide efkâr-ı terakkî ve dirilik görüldüğü medrese-i İslamiyelerin vaktiyle kalb-i umûmiyeye saçtıkları malumat ve ziyâ sayesinde meydana gelmiş idi.”

“Medrese-i İslamiyelerde ulum-u diniye ile beraber ulum-i akliyye ve maişiyeye tedris edildikte efkârlı ve malûmâtli ulema hükümet merkezleri olan şehirlerde bulunduğu gibi her köyde bir ikisi bulunuyor idi. Her mahallenin her karyenin bir imamı olmak lazım geldiği halde şu imam gördüğü tahsilin neticesi olarak hem “bir alim” hem bir “ehl-i kemâl” idi. Mahalle cemaatinin ibadetine riyaset ettiğinden mâ’ada tevsi-i malumatına; ikdam ve terakkisine hâdim olabiliyor idi... şimdi? Şimdi ne olduğunu söylemeye pek de hacet yoktur; daha iyisi ne yapmak lazım olduğuna bakalım.”

“Medrese-i İslamiyelerin cedvel-i tahsilleri ve usuli idareleri ve talebenin suret-i maişeti ıslah edilmek lüzumunu göstermek için Avrupa'nın ve hatta memalik-i şarkide sakin Ermeni, Rum, Bulgar vesairelerin bu yolda ettikleri ikdâm ve tedâbirin beyanında sarf-ı nazar yalnız patrikhane mekteplerinin programına bir göz edilip yetiştirdikleri papazların malûmâtına dikkat edilir ise mükemmel programlı mekteb-i milliyenin ne kadar büyük iş gördüğü anlaşılabilir olur.”

“Umum medreseler taht-ı nezârete alınıp talebe dilendirilmeyip senede on ay tahsilde bulunmalıdır. Sarf ve Nahiv-i Arabi dersleri suhuletli bir tarzda konulmalıdır; talebe sınıf sınıf edilip imtihansız aşağıdan yukarı derse geçirilmemelidir; her medresede iki ve mümkün olursa üç müderris bulunmalı ki bunların biri lisan ve edebiyat-ı Türkîden ve hesaptan ders vermeli.”

“İbtidâi halde her vilayetde bir “Medrese-i Âliye” tesis edilmeli ki bu medreseye gelen talebe lisan ve Kavaid-i Arabiye'yi ve Türkiye'yi bilip bir derece fıkıhdan, Akaid ve tefsirden malumatı olmalı. Medrese-i Âliye'de ulum-i Arabiye'nin ilerisi, Edebiyat-ı Arabiye, Mantık, İlmi Hesap, Coğrafya, Tarih, Hikmeti Tabiiyye, Usul-i Tedrîs, Nizamât-ı Mülkiye ve İlmi Servet tahsil edilmeli. Huddam, vaiz, naip, kadı, muallim-i mekteb-i sıbyan olmak isteyen efendiler “Medrese-i Âliye” den çıkma olmalı.”

“Bu halde yavaş yavaş ziyâ-yı maârif en uzak karyelere kadar efkâr-ı terakki en yüksek dağlara, en derin vadilere kadar gider.”

“Yersiz taassub kalkar; görenek vebası götürülür; “neme lazım” durgunluğu ikdama yer verir; milletin fikri ve eli ayağı harekete gelir ve eski terakkimiz yeni tarzda teceddüd eder.”

“Medreseleri ıslah ve her vilayetde birer medrese-i âliye tesis etmek için pek büyük paralar lazım olmaz.”¹²

VI.Netice

Modern dönem önde gelen Türk aydınlarından İsmail Gaspralı Bey, Türk dünyasının millî benlik ve kimliklerini korumaya yönelik çalışmalarıyla Türk dünyasında takdir görmüş ve desteklenmiş bir kişiydi. O halkı aydınlatmak, kalkındırmak için çareler aramış ve bu yönde çeşitli faaliyetlere girişmiş bir şahıstır. Bu faaliyetlerden birisi de Tercüman Gazetesi'ni

¹² Tercüman, No. 17, Sene 1896.

çıkarmasıdır. Bu gazetede mevcut eğitim sistemi üzerinde de durmakta, tenkit ve ıslah fikirleri öne sürmekteydi.

Tercüman'da çıkan “Şark Meselesi” başlıklı makalesinde: “Şark meselesi maarif meselesi demektir demektedir. Eğitimi yaymak umum ahaliyi bilgili, anlayışlı, rızkını kazanma yollarında mahir etmektir. Bunun en doğru yolu bulunursa diğer meseleler de hal olunmuş olurlar. Zamanında şark memleketleri maarif bahçesiydi. Fedakârca çalışan ulemalar medeni ve dinî nasihatlerle ömür geçirirlerdi. Bunları bu hale getiren maarifti. İslam dünyasını miskinane harabesine çeviren terakkiden mahrum bırakansa maarifsizlikti. Nitekim aklen, fikren ilerleyen ulema zümresi de bütün ahaliyi ilerletecektir. Medreselerin programlarını ve idaresini lazım dereceye çıkarmalıdır.

Gaspıralı yine Tercüman'da seri olarak yayınlanan makaleleriyle mevcut eğitim sistemi, medreseler, yeni usul hakkında değerlendirmelerde bulunmaktaydı. “Usul-i Tedris-i Arabiyye” başlıklı makalesinde: Arapça tahsilin mühim bir mesele olduğu, bu meselenin güzel halledilmesinin Müslümanlarca büyük bir türlü faideyi mucib olacağı ifade edilmekteydi. Oysa “Arabi” okuyanların yetersiz olduğu ifade edilmekteydi.

“İslam Mektepleri”, “Yeni Usul Mektep”, “Nahcivan Mektebi”, “Bulgaristan'da Maarif-i İslamiye” başlıklı makalelerde de yeni usul açılan mekteplerin halk tarafından teveccühle karşılandığı ifade edilmekteydi.

Gaspıralı “Medrese Meselesi” başlıklı makalesinde ise medrese geleneğine karşı tenkit ve ıslah fikirlerini ifade etmekteydi. Bunda İslam tarihine bakıldığında Abbasi halifeliği zamanında medreselerde dinî bilimlerin yanı sıra Tarih, Hendese, Hikmet-i Tabiiye, Felsefe ve hatta İlm-i Tıbb tedris edildiğini, bu sayede ulum ve maarifin en yukarı tabakalardan ta köylüler arasına kadar yayıldığı ifade edilmekteydi. Yetişen ulemanın münevver olduğu, Gazali, İbni Sina, İbn Rüşd, Farabi gibi bilginlerin bu medreselerin mahsülü olduğu ifade edilmekteydi.

Buna karşın Moğol tahribatından biraz evvel zarar addedilip terk edilen fen bilimlerinin yokluğunun İslam dünyasını gaflet uykusuna sevk ettiği ve bunun bu halde devam ettiği ifade edilmekteydi. Oysa umum ahalide efkâr-ı terakki ve dirlik görülmesi medrese-i İslamiyelerin vaktiyle kalb-i umûmiyeye saçtıkları malumat ve ziyâ sayesinde meydana gelmişti. Şimdi İslam medreselerinin tahsil cedvelleri ve talebenin suret-i maişeti ıslah edilmek lüzumunu göstermekte. Bunu idrak etmek için Avrupa'nın hatta şark memleketlerindeki Ermeni, Rum, Bulgar vesairelerin durumuna bakmak yeterli. Bunlarda mükemmel programlı millî mektepler büyük iş görmekte.

Dolayısıyla medreseler kontrol altına alınıp, senede on ay tahsilde bulunmalı, Sarf ve Nahiv-i Arabi dersleri kolaylaştırılmalı, talebe sınıf sınıf edilip sınavsız yukarı derse geçirilmemeli. Her medresede iki ve mümkün olursa üç müderris bulunmalı. İbtidai halde her vilayette “Medrese-i Aliye” tesis edilmeli. Bunların programları düzenlenmeli. Din görevlileri ve eğitimciler “Medrese-i Aliye” den çıkmalı. Bu halde maarif ışığı her tarafa yayılır. Yersiz taassup kalkar. Eski terakki yeniden sağlanır.

Sonuç olarak, XIX. Yüzyıl sonu ve XX. Yüzyıl başlarında faaliyet gösteren ve “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” şiarı ile Türk dünyasında yankılar uyandıran İsmail Gaspıralı Bey, medreseleri kökünden ıslah etme fikrini de aslî maksatları arasına almıştı. Her şeyden evvel medreselerin eğitim ve öğretim şeklinin ve orada yapılan derslerin ıslah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Zira, medreselerden mezun olan gençlerin bilgi yönünden son derece yetersiz kaldıklarını görüyordu. Gaspıralı'nın tahayyül ettiği şekle göre, ıslah edilecek medreseler, ana dilinde geniş dinî ve dünyevî müfredat ile bir çeşit modern orta dereceli Müslüman okul sistemine dönüşmeliydiler.

KAYNAKLAR

- Akpınar, Yavuz, İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2 Fikri Eserleri, İstanbul, 2008.
- Devlet, Nadir, İsmail Bey(Gaspıralı), Ankara, 1988.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul, 1934.
- Kırımlı, Hakan, Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler(1905-1906), Ankara, 2010.
- Kırımlı, Hakan, GASPIRALI, İsmail Bey, DİA, c. 13, s. 392.
- Saray, Mehmet,Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey(1851-1914), Ankara, 1987.
- Saray, Mehmet, Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, İstanbul, 1993.
- Tercüman, 11-18 Haziran 1895(Siyaset, politika, maârif ve edebiyata müteallik haftalık milli gazetedir)
- Tercüman, No. 12, 22 Şevval 1313/24 Mart 1896.
- Tercüman, No. 17, Sene 1896.
- Tercüman, No. 27, s. 148-149.
- Tercüman, No. 30, s. 20.
- Tercüman, No. 30, s. 120.
- Tercüman, No. 39, s. 156

Tercüman, Usul-i Tedris-i Arabî, 22 Şevval 1313/24 Mart 1896

Tercüman, Usul-i Tedris-i Arabî, 22 Şevval 1313/24 Mart 1896